

ЛИТОВСЬКА ДОБА НА ПОДІЛЛІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО

У статті розглянуто наукову працю відомого подільського історика Юхима Сіцінського "Поділля під владою Литви". Зокрема, особливу увагу приділено історії головного міста регіону – Кам'яця.

Ключові слова: Юхим Сіцінський, литовська доба, Кам'янець на Поділлі, князі Коріатовичі, Велике князівство Литовське, Корона Польська.

Present article contains review of scientific work – "Podolia under the reign of Lithuania" [Podillia pid vladoju Lytvu], - written by the famous Podolian historian, Jukhim Sitsinskii. The special attention is paid to the main political center of the region – Kamenets.

Key words: Jukhim Sitsinskii, Lithuanian period, Kamenets on Podolia, Koriatovichi dukes, Grand Duchy of Lithuania, Crown of the Kingdom of Poland.

Дослідження історії Подільського краю неодмінно викликає усвідомлення необхідності глибокого аналізу праць Юхима (Свтіма) Йосиповича Сіцінського, відомого українського історика, археолога, етнографа, мистецтвознавця кінця XIX ст. – першої половини XX ст. Він належить до тієї когорти українців, які не влаштували розумну радянську владу, за що був репресований і, врешті, розплатився своїм життям [5, с. 11–14]. [U1]

Найбільшим творчим задумом ученого було написання 5-ти томної монографії "Нариси з історії Поділля". За його життя у 1927 р. у Вінниці був надрукований лише 1-й том і оголошено, що незабаром вийде 2-й. Однак доля вирішила інакше: інші томи так і не побачили світ. Лише у 2000 р. Ольга Пламеницька надрукувала частину 3-го тому "Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави", який зберігається у особовому фонді Ю. Сіцінського (Державний архів Хмельницької області, № 3333, Оп. 1, Спр. 31 [4]. Доля інших томів донедавна була невідома.

Останній, п'ятий, том мав умовну назву "Поділля під владою Литви" і вважався втраченим. Проте нещодавно потрапив з приватної колекції одного із кам'ячан до Історико-культурологічного Подільського братства. Як він опинився у руках колекціонера, достеменно не відомо. Очевидно, під час варварського виселення Ю. Сіцінського на Підзамче цей рукопис (а також 4-й том "Пониззя та Побужжя за часів Київського та Галицького князівства", який зараз також зберігається у фондах братства) підібрав хтось із кам'ячан і, передаючи з рук у руки, зберіг до наших днів. Ця праця є творінням пера Ю. Сіцінського. Вона являє собою зшиток паперу різних розмірів із загальною кількістю 107 аркушів. Текст написано особисто автором. За змістом – це історія Подільського князівства із середини XIV ст. і до 1434 р. Наразі невідомо коли саме був написаний текст. Можемо лише стверджувати, що він постав після 1928 р., оскільки саме в цьому році вийшла праця В. Розова "Українські грамоти XIV – першої половини XV ст." [1] та монографія Ю. Сіцінського "Оборонні замки Західного Поділля" [3], на які покликається автор, і вони є останніми у хронологічному списку використаної наукової літератури [5, с. 15–16].

У цій статті ми звернемо увагу на історію одного із найголовніших міст Поділля – Кам'яця у відповідності із текстом книги дослідника.

Перша частина – "Князі Коріатовичі" – присвячена діяльності братів Коріатовичів щодо розвитку міста. Зокрема, на сторінках праці Ю. Сіцінський передруковує грамоту кн. **Юрія** та Олександра від 7 січня 1374 р. з інших видань, однак пропонує власний науковий аналіз та коментар. Крім цього, поміщує переклад на українську мову. Проаналізувавши текст, вчений дійшов висновку про те, "що князі Коріатовичі були не тільки верховними восначальниками й захисниками зайнятої їми землі, але й упорядниками цієї країни" [5, с. 24]. Водночас, він висловив сумніви стосовно поширеної серед учених думки щодо хронології надання Кам'янцю магдебурзького права цим документом стверджуючи, що "дійсне магдебурзьке право надано було Кам'янцю пізніше: в 1432 р..." [5, с. 25; 2, с. 198–199]. До дня Юрія у місті історик відносить: 1) збудування Кам'янецького замку; 2) міських укріплень; 3) православної церкви Покрови Пресвятої Богородиці (разом із Олександром) у якій вони були поховані [5, с. 25–30].

Про діяльність князя **Олександра** Ю. Сіцінський пише не багато. Зокрема, він передруковує грамоту 1375 р., пожалуваного Смотрицькому домініканському монастирю та відстоєє думку про православне віросповідання князя. За даними документу робить цікаві висновки про розвиток хліборобства на території Поділля: "хліборобство на Поділлі було ще мало розвинуте і землі стояли облогами і можна було скільки завгодно забирати, приорювати землі" [5, с. 37]. Крім цього, історик стверджував, що Олександр загинув у боротьбі з татарами близько 1380 р. [5, с. 37].

Також мало відомостей історик наводить про період князювання **Костянтина**. Він вказав на існування двох грамот: 1) 1385 р. – краківським купцям на право вільної торгівлі з Поділлям; 2) 1388 р. (разом із братом Федором Коріатовичем) – Немири на володіння Бакотою (ця грамота мала бути надрукована в книзі, але у рукописі тексту не було. – Д. В.). Щодо останнього, то Ю. Сіцінський ототожнив Немиру із пізнішим бакотським старостою – Петром [5, с. 39].

Про **Федора Коріатовича** дослідник повідомляє лише про одну грамоту 1392 р. (її текст помістив у книгу). Щоправда, на сьогоднішні відомі ще дві: 1) 20 червня 1391 р. [6]; 2) 9 серпня 1392 р. [7]. Також на основі пізніших документів Ю. Сіцінський наводить приклади різноманітних пожалувань, здійснених князем в околицях Кам'яця [5, с. 40–43]. Господарем Подільської землі він перебував до осені 1393 р. До особи цього князя вчений ще повертається на сторінках своєї монографії, коли розповідає про його діяльність на "Угорській Україні".

У **другій частині** – "Становище Поділля за часи князів Коріатовичів" – автор головну увагу зосереджує на Подільському регіоні, однак інколи звертається безпосередньо до Кам'яця. Він підкреслив, що у місті вірменська громада "мала свій окремий уряд, свій суд, свої ґрунти – поля і свої храми" [5, с. 44]. Автор публікує українською мовою відому грамоту Синана 1398 р. на фундацію церкви у Кам'янці [5, с. 45–46]. На сьогоднішній день у місті є залишки вірменського храму, однак, за версією Ю. Сіцінського, не має точних відомостей про те, що саме цей храм відноситься до 1388 р.

З'ясовуючи питання організації управління регіоном, історик висловлює думку про те, "що брати Коріатовичі знявши Поділля так поділили цю країну межі собою: Юрій взяв Кам'янець і його округу, Александр – Смотрич з округою, Константин Бакоту, давню столицю Пониззя, а Федір – Червоногородську округу" [5, с. 51]. Крім цього, в головних містах існували воеводи. Зокрема, у Кам'янці згадується воевода Остафій (1374 р.), урядові якого, на думку автора, належала судова та адміністративна влада. Водночас, Ю. Сіцінський досить критично відноситься до окремих аспектів політичної та економічної діяльності Коріатовичів, які "положили початок феодалного устрою в країні і класового поділу населення на пануючих і підлеглих. Литовські князі принесли з собою поділині погляди Литовської держави на власність земельну, як власність князя, який має право роздавати землі своїм служилим людям чи дружинникам" [5, с. 53]. Самостійне владарювання Коріатовичів завершуються внаслідок завоювання Поділля великим князем Вітовтом (осінь 1393 р.). Щодо Кам'яця, то історик підтримав версію М. Стрийковського про заволодіння Кам'янецьким замком внаслідок сварки між подолянами та волоською залогою [5, с. 56].

"Боротьба за Поділля між Польщею та Литвою після Коріатовичів" – саме таку назву має **третя частина**. У ній головна увага зосереджена на політичній історії Подільської землі, для якої боротьба між цими двома державами, володарями якої були король

Ягайло та князь Вітовт, в 1394 р. ознаменувала початок поділу на Західне (пізніше – Подільське воєводство; центр – Кам'янець) та Східне Поділля (пізніше – Брацлавське воєводство; центр – м. Брацлав). Правда, на думку вченого, у цьому не було нічого нового, оскільки такий “*поділ був й раніш – на Пониззя и Побожся*” [5, с. 66]. Ю. Сіцинський аналізує діяльність воєводи Спитка з Мельштина, який, “*підлючиш про збільшення прибутків Кам'янецької мійської громади, дав місту право одержувати третю мірку від намолу в млині на річці Смотричу, з тою умовою, щоб цей прибуток йшов на укріплення міста та інші потреби його*” [5, с. 69]. Загалом, Ю. Сіцинський дав позитивну оцінку краківському воєводі, називаючи його Подільським князем, що “*продовжував діло князів Коріатовичів – захищав країну від Татар*” [5, с. 69].

Наступним володарем Поділля (на 2 роки) став Свидригайло. В історії Кам'яця відомі такі його господарські дії, як наприклад надання ченцям: 1) францисканцям – земельної ділянки біля р. Смотрич (1400 р.) та домініканам – с. Субрівці на р. Смотрич (1401 р.) [5, с. 71–73].

Далі Ю. Сіцинський, покликаючись на Я. Длугоша, розповідає про відвідування Кам'яця королем Ягайлом у 1402 р. та висловлює сумніви про правдивість опису польським хроністом штурму міста та ще й за допомогою артилерії. На думку історика, місто здав подільський староста Грицько Кердеевич (ставленник Свидригайла), “*який раніше, може потай від Кам'янецької суспільности, обов'язався передати подільські замки Ягайловому відпоручникові*” [5, с. 75]. Щодо “*добри першої гуртові польської колонізації Поділля*”, то автор відзначав так: “*Це був час значного наступу полонізма на Поділля... Проти польські урядовці стояли тут не твердою ногою, влада їх була більш номінальною, яка тільки нагадувала подолянам, що вони мають верховного володаря польського короля. Часті зміни польських старост показують, що становище їх в Кам'яці і взагалі на Поділлі було хистке. Фактична влада Польщі простиралась на невелику просторинь, котра тянула до Кам'яця*” [5, с. 76].

З 1410 по 1430 рр. як Західним, так і Східним Поділлям знову заволодів Вітовт та у всіх головних містах посадив своїх намісників. Зокрема, у Кам'яці перебували “*Витовтові старости, яко княжі намісники*” [5, с. 90]. Після його смерті в 1430 р. великим князем литовським став Свидригайло, однак Кам'янець опинився під владою Польщі, а у місті закріпилась польська залога на чолі із Михайлом Бучацьким. Приводом до війни з Ягайлом, на думку Ю. Сіцинського, стало не бажання М. Бучацького віддати Кам'янець і загалом Поділля новообраному литовському правителю. Саме у цій війні вирішилась доля Західного Поділля, котре у 1434 р. “*...стало de jure провінцією Польської держави і згідно з польськими порядками стало іменуватися Подільським воєводством. Це було закінчення інкорпорації Галичини й Західного Поділля до Польщі*” [5, с. 121].

Важливим доповненням загального тексту монографії є короткий аналіз пожалувань володарів Литви та Польщі, які стосувались як Поділля загалом, так і Кам'яця зокрема, а також науковий коментар до них. Наприклад, Ю. Сіцинський стверджував, що Ягайло у період першого владарювання Поділлям “*розпоряджався землями тільки Західного Поділля, головним чином Кам'яничини*” (за винятком надання магнату Шафранцю. – Д. В.) [5, с. 86]. Також польський король, вважав історик, “*не дуже дбав про забезпечення цієї країни (Поділля. – Д. В.) від нападів Татар*” [5, с. 89].

Політика земельних надань Вітовта значно відрізнялась від Ягайла. Вчений зауважував, що “*землі давалися не “на вічність”, не на віки вічні, не в повну власність, як це було при Ягайлові надання, а на землі, які давалися Вітовтом, записувалася певна сума грошей і влада могла викупити той маєток, заплативши за нього ту суму грошей, яка була записана на ньому, це були т. з(вані) заставні держави, бо землі давалися “під заклад” певної суми грошей. Таким чином землі рахувалися не приватною повною власністю, яка була в заставі, в довгострочній аренді. Часом та аренда давалася доживота, себ-то до кінця життя того, що одержав ту державу, часом на два покоління, на три і навіть чотири*” [5, с. 103]. Така схема, підводив підсумок Ю. Сіцинський, повністю відповідала земельному праву Великого князівства Литовського, за яким “*вся взагалі земля належала державі й представнику її великому князю*” [5, с. 103].

Упродовж 1431–1434 рр. принцип пожалування Ягайла дещо змінився і король жалував землі у Західному Поділлі “*в такій формі, як раніше практикував Вітовт, тоб – то через запис заставної певної суми*” [5, с. 121], як правило своїм прибічникам. Проте, на думку вченого, “*така роздача земель Зах(ідного) Поділля Полякам мали негативні наслідки для Поляків. Роздача така земель йшла в супроводі з притисками тубільних землевласників, часом їм приходилося втікати з своєї рідної землі в Східне Поділля, чи до Татар і разом з ними мстити Полякам*” [5, с. 127]. Загалом відмітимо, що Ю. Сіцинський досить негативно оцінює діяльність Ягайла, називаючи його “*великим полонізатором Поділля..., який особливо він старався полонізувати цю країну в останні роки свого життя*” [5, с. 127].

Отже, проаналізована праця засвідчила наявність в її автора цікавих думок і концепції щодо політичного та соціально-економічного розвитку Подільської землі загалом, та Кам'яця зокрема. Ю. Сіцинський підкреслював, що у період литовського владарювання поступово ліквідувалась система місцевого управління, яка була сформована ще з давніх часів. Як наслідок, литовські правителі, починаючи від Коріатовичів, запровадили власну модель феодално-васальних відносин. Крім цього, історик негативно оцінював діяльність польського короля Ягайла на Поділлі вважаючи, що за його владарювання полонізація краю відбувалась досить активно.

Джерела та література

1. Розов В. Українські грамоти. Том перший: XIV в. і першої половини XV в. / Розов В. — К., 1928. — 75 + IX с.
2. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Сецинский Е. — Киев, 1895. — 247 с.
3. Сіцинський Є. Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст. (історико-археологічні нариси)/Сіцинський Є. — Київ, 1928. — 99 с.
4. Сіцинський Є. Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави / Пляменицька О. Цінна розвідка з наукової спадщини Є. Сіцинського // Пам'ятки України: історія та культура. — 2000. — Ч. 3–4 (128–129). — С. 46–57.
5. Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / Упорядники Дмитро Вашук, Мирослав Мошак. — Кам'янець-Подільський : “Медобори”, 2009. — 160 с.
6. Груша А. Невядомая грамота Фёдора Карыятавича 1391 г. / А. Груша // Беларускі Гістарычны Агляд. — 2001. — Т. 8. — Сш. 1—2. — Електронна публікація.—Режим доступу:<http://www.belhistory.eu/alyaksandr-grusha-nevyadomaya-gramata-fyodara-karyyatavicha-1391-g/>
7. Мікульські Ю. Новая грамота князя Фёдора Кориатовича 1392 г. / Ю. Мікульські // Беларуская даўнина. — 2014. — Выпуск 1. — С. 147–150.

УДК 39:631/636(091)(477.41/.42+477.82=161.2-81)"18/19"

І. Гілевич

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРСЬКОГО БУДІВНИЦТВА ВОЛИНЯН УПРОДОВЖ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

У статті на основі залучення широкого кола архівних та опублікованих матеріалів проаналізовано найважливіші тенденції та результати дослідження народного житлово-господарського будівництва волинян упродовж XIX – першої половини XX ст. Для подальшої публікації характерна нерівномірність представлення як окремих районів історико-етнографічної Волині, так і самого комплексу народного житлово-господарського будівництва. Найбільшу наукову вартість мають праці П. Чубинського, О. Кольберга, Б. Сокальського, Ф. Вовка та низки інших авторів.